

17-18. SZÁZADI KOLOZSVÁRI DESCARTES-VONATKOZÁSOK

avagy Descartes első kolozsvári százada*

HAJÓS József

Tanulmányunk lényegében recepciótörténeti munka. Nagyjából az 1650-es évektől a 18. század derekáig terjedő időszakot vizsgálja, mégpedig Kolozsvárt elérhető adatok és valahogyan Kolozsvárhoz fűződő mozzanatok tükrében. Nem eszmék jelentését boncolgatja, inkább csak valamilyen jelenlétüket regisztrálja, tudatosulásuk „könyvanyagban” megtestesülő lehetőségét, esetleg több-mint-lehetőségét.

Előbb 17. századi Descartes-köteteinket vesszük számba, majd utalunk Descartes-ra vonatkozó, Kolozsvárt elérhető régi szövegekre, valamint Descartes nagy kortársainak és (mondhatni: para-, vagy epidoxiális) folytatóinak korai kolozsvári jelenlétére (ti. olvashatóságára), végül – vagy itt-ott – régi magyar szerzőknek a francia gondolkodót érintő, nyomtatott, vagy kéziratban maradt megnyilatkozásaiából szemelgetünk.

Descartes-befogadásunk kutatásában kiváló előzmény Turóczi-Trostler József *Magyar cartesiusok* c. műve (1933), amely „jeles szolgálatot tett a magyar gondolkozás történetének” (Bartók György: *Descartes sorsa Magyarországon*, 1938., 2.). Persze azt sejtetni, hogy Szepsi Csombor Márton posztumusz művében, az 1623-as kiadású *Udvári scholában* többek közt ” a Descartes tana ... nyer kifejezést” (Bartók i.m. 3), ugyanúgy anakronizmus, mint azt sejtetni, hogy Descartes spinozista volt, hiszen Descartes 1637-ben kezdett közölni, Spinoza pedig 13 évvel Descartes halála után. (...)

Mondhatná valaki: Csombor főművében, az első közzétett magyar nyelvű útleírásban (amelynek kétszavas főcíme – egy latin közmondás kedvéért – *Europica varietas delectat-tá*

*Az itt közölt szöveg a szerző egy nagyobb tanulmányának részlete. (szerk.)

bövithető) igenis előfordul az a – karteziánus észlelésre emlékeztető – kijelentés, mi szerint „észokok, eszokok által, nem rekinthely révén vagyok filozófus”. Es Descartes 1620-ban, Magyarországon jártaiban igenis hozzájuthatott az ekkor, Kassán megjelent Csombor-kötethez. Magyarul ugyan valószínűleg nem tudott (még azt se tudta, hogy magyar őse van az olyan szavaknak, mint az *husard*, melyet egyesek még ma is a huszhoz kapcsolnak), de nem is volt szükségére magyar nyelvtudásra ahhoz, hogy merítsen Csombor „kétségtelenül és megkérdőjelezhetően jelenléte racionalizmusából” (ItK 1957. 124); elvégre az idézett fölkiállítás az *Enoptica varietas*ban latinul szerepel, így: „rationibus, rationibus, non authoritate Philosophus sum” (s innen lépésnyire van a „ratiocinor, cogito, ergo sum”). Erte azt válaszolhatnók: Descartes-nak nem is kellett a citált felkiállítás megismeréséhez Csombort olvasnia, mert a magyar szerző azt – a ferences Martin Meurisse-nek köszönhetően – Párizsban, 1627-ben hallotta, Descartes pedig akkor ugyancsak Párizsban volt, ahol elmélyült a Martin Mersenne nevű ferences tudóssal való barátság, és talán Meurisse-ről is tudomást szerzett, aki Csombornak („domino Martino Csombor ungaro”) dedikálta frissen kinyitott etikai összefoglalója egyik példányát, a maga módján bátor metafizikájával pedig – közvetve – kétségkívül hatott az „ordine geometrico” felépített, világűrű Euklideszre. Mindemellett, azaz Csombor karteziánus voltának és Descartes Csomborból megritésznek a tagadásával nem akartjuk meggyitrbálni Csombor tényleges érdemét. Ö persze a rövidébbet húzza, ha az Apáczaitól Descartes-csodálat tanuló Bethlen Miklósához viszonyítjuk. De suta igazság az, hogy még nem volt karteziánus (s így nem a „mirari valde cartesianus affectus” értelemben valtanak ki benne csodálkozást „az cartesianus barátok”, vagyis a karthauzi szerzetesek, akiket némáknak is mondtak, mert jórészt illert rájuk a „Gondolkodom, tehát hallok”, hallgatók, tehát vagyok” elv). Maga a Csomborral színter egyidős Descartes is csupán később karteziánus (hacsak nem magyarul az *idea innata* gondolata). Ne feledjük: még Apáczai 1654-es *Magyar logikácskájá* sem karteziánus, hanem ramista. (...)

Descartes-i nézetek befogadását elősegítette – Erdélyben is – a rarnizmus (főként antiskolasztikus volta), és pedig sokkal nagyobb mértékben, mint az a tény, hogy a „Cogito ergo sum”-hoz hasonló rételek Augustinusnál is felbukkannak. (A *De civitate Dei*ben van pl. ez: „Si enim fallor, sum”. Kolozsvárt szamos 1630 előtti Augustinus-kötet van.)

2. A nagy francia gondolkodó iránti érdeklődést mutatja *maszru kolozsvári jelenléte*. Ha jól számoltuk, ötvenégy 17. századi Descartes-kötetünk van. Többségük kolligátum és amsterdami, pontosabban Elzevir-kiadvány – egykoru pergamenkötésben. Természetesen az 1701-es *Opuscula Postuma Physica et mathematica* is megneztük, amelyben a – föltehetően 1628-ból való – *Regulae ad directionem ingenium* és a „hatyudalszerű”, sokakat megijesztő szóval kezdődő *Inquisitio venturis per lumen naturalenak* az első kiadása is szerepel.

Legtöbb 17. századi példányunk a *Spectiminaból*, vagyis a *Discours de la methode* latin fordításából van (22), utána jön a *Principia philosophiae* 21-gyel, a *Passiones animae* 18-cal, a

Meditations de prima philosophia 13-mal, a *De homine* 8-cal, a *Geometria* latin verziója 7-tel, végül három-hárommal a *Musicae compendium* első kiadása és az *Epistolae*.

A legrégebbi Descartes-kötetünk 1644-beli. Ez a kötet a *Principia* és *Specimina* első kiadását tartalmazza. Ebből a két latin műből nyolc-nyolc 17. századi kiadásunk van (az 1656-osból és az 1692-esből 4-4 példány, az 1664-esből, 77-esből és 85-ösből 3-3, az 1650-esből kettő, az 1672-esből egy; a *Les principes de la philosophie* 1698-as kiadása csak századunkban került az Egyetemi Könyvtárba). Itt jelezzük: a *Principiá*ból a 400 évvel ezelőtt elhunyt Bethlen Eleknek is volt példánya (l. MKszle 1922, 174); a Brukenthal-Múzeumban megvan az 1664-es kiadás, a Teleki Tékában pedig 1656-os 77-es és 92-es.

Ha évtizedek szerint összegzünk, elmondhatjuk: Kolozsvárott az 1680-as évekből van a legtöbb, és pedig 14 Descartes-kötet (ebből levelezést tartalmaz 8), 8 kötet az előző évtizedből való, 11 az 1690-es évekből. Tehát a szóban forgó könyvek jó felét a 17. század utolsó negyedében nyomtatták.

Ami a lelőhelyet illeti: a legtöbb régi, korainak mondható Descartes-kötetünk – szám szerint 39 – az Akadémiai Könyvtárban található (17 a református részlegben, 11 a katolikuson, 9 az unitáriuson), 13 pedig az Egyetemi Könyvtárban.

3. A bejegyzett és azonosítható hazai személyi *possessorok* száma mintegy félszáz (azért csak „mintegy”, mert néhányuk hazaisága kérdéses). Legtöbbjük vezetékneve származási név, helységre utal: Bodoki, Hadadi, Hunyadi, Kassai, Kézdivásárhelyi, Kibédi, Kovásznai, Miskolczi, Mogyorósi, Munkácsi, Naszályi, Solnai, Sóvidéki, Szentmártoni, Szerencsi, Szigethi, Tordátfalvi, Verestói, Vizaknai stb. Jónéhányukról tudjuk, hogy külföldön is tanultak, többnyire Hollandiából hoztak haza Descartes-kötete(ke)t.

Időrend szerint a „listavezető” Kézdivásárhelyi Péter. Ő Utrechtben, Franekerben (1651-ben) és Leidában is tanult. Többek közt neki és Apáczaiknak ajánlotta 1652-ben Diószegi Kalmár Pál „a hatóok felosztásáról” szóló, leideni disputációját. Itthon másfél évig tanított Marosvásárhelyen, aztán Bánffy Dénes, majd Barcsai fejedelem udvari papja volt; 1661-ben a kolozsvári református kollégium igazgatója lett, egy évre rá az enyedi kollégium első rektora, a teológia és a szent nyelvek professzora. Utrechtben, 1651-ben vásárolta azt a két latin nyelvű kolligátumot, amely – a *Geometria* és a *De homine* kivételével – Descartes összes addig megjelent művét tartalmazza. *Possessorunk* korai, 1666-ban bekövetkezett halála után ez a két kötet – esetleg közvetve – ifj. Mihail Halici-hoz került, aki 1665-ben subscribált Enyeden (szinte egyidejűleg a nála 5-6 évvel fiatalabb Pápai Páriz Ferencsel, kihez Halici román nyelvű – a román irodalomban alakilag is úttörő – üdvözlőverset intézett orvosdoktorrá avatása alkalmával). A szóban forgó két kötetnek hányatott sorsa volt. Halici külföldre távozása után Szebenbe kerültek (az egész, igen impozáns könyvtárával), Halici halála után a szászvárosi iskolához, innen meg Kolozsvárra. Mostani helyükön egy – nemcsak Descartes-műveket tartalmazó – kolligátum választja el őket egymástól. Sem ez a kolligátum (R 91112-4), sem a tőle 3 centivel jobbra levő Descartes-kötet (R 91119-20) nem lehet egyike ama köteteknek, amelyek Halici 1674-es könyvlajstromában „Cartesii Opera 2-bus voluminibus” gyanánt ékeskednek, ui. ezt a két, hajdan

szintén Szászvároson őrzött kolligátumot 1721-ben szerezte – franekerében – Kovásznai Péter, alighanem Vásárhelyi Andrástól, aki 1718-ban iratkozott be az itteni akadémiára. A Halici birtokolta példányok azonosítását megnehezíti az, hogy ő nem jegyezte be nevét a könyveibe.

Descartes-köteteink 17. századi tulajdonosaiból megemlítünk még néhányat. A föltüntetett évszámok időrendje szerint Rozgonyi P. Jánossal kell kezdenünk, akinek Leidenben, 1678 elején szerzett kolligátuma a *Principiát*, a *Speciminát* és a *Pssiones animae*-t egyesíti. (A *Principiát* Rozgonyi sűrűn széljegyzetelte. Négyszer utalnak tintával írt sorai Spinozára, háromszor – a 43. lapon – a holland filozófus 1663-as Descartes-kommentárjára, és pedig két test „kölcsonös lökése” okozta változások kapcsán.) Rozgonyi P. János egy ideig korrektor volt Székelyudvarhelyt, aztán – 1685-től haláláig – lelkész Kolozsvárt. Nem tudjuk, rokona-e az a Rozgonyi Mihály, aki Leidenben, 1682-ben szerzett egy példányt a *Principia* és a *Specimina* 1644-es kiadásából. Az egyetemi könyvtárban, ahol ezt a kolligátumot őrzik, található Rozgonyi Mihály *Magyar strophák* című, négy levélnyi füzetének az unikuma. (Tudtunkkal itt bukkan fel először magyar szövegben a *seminarium* szó. A mű 1680-ban jelent meg, amikor szerzője Zilahon volt iskolaigazgató).

Ha már szóba jött két Rozgonyi, említsünk meg két Szathmárnémethit is: Sámuel és Mihályt. Az előbbi Amszterdamban, 1683-ban jutott hozzá az *Epistolae* akkor kiadott 3. kötetéhez (R 114747), Mihály pedig, aki Kolozsvárt diákja, majd tanártársa volt Sámuelnek, öt év múlva írja be nevét a ma U 61848 jelzetű, még számos possessossal dicsekvő kolligátumba (1678-as *Meditationes* + 1685-ös *Principis*, *Specimina* és *Passiones*).

A 18. század első évtizedeiben tett szert Descartes-kötetre Csepregi T. Ferenc (1717: 1677-es *De homine*), Naszályi János („JBn”, Utrecht 1713: 1692-es kolligátum; 1714: 1649-es *Geometria* + *Musicae comp.*), Dézsi Zsigmond (Franeker 1714: 1692-es *Principia*, *Specimen*, *Passiones*), Kemény László (és Kézdivásárhelyi Tamás, 1725: 1664-es *De homine*), Jeremiás István (Enyed 1728: 1656-os *Principia*, *Specimina*, *Passiones*; 1729: 77-es *De homine*), Almási Szabó Miklós (1729: 64-es kolligátum U 62099). Több Descartes-kötetet hagyott ránk Verestói György, aki 1728-tól tanított Kolozsváron (R 86183, 114964, 115187, 115428). E szép kötésű kötetek fedelére rá van vésvé az 1737-es évszám, amely nekünk elsősorban Descartes *Discours*-jának a centenáriumát jelenti. A 114964 jelzetű példány e remekmű latin fordításának az 1677-es kiadását is tartalmazza. (Ennek a kiadásnak a tricentenáriumán nyomtatták ki ismét a Szamere-féle fordítást „kincses városunkban”, és pedig a Descartes utcától néhány száz méterre levő Brassai Sámuel utcában, amelyet – mint ismeretes – arról a brassói őszű polihisztorról neveztek el, aki nagyjából egyetértett a Descartes-i dubitációval, ugyisintén a Descartes-i és a ‘67 utáni dualizmussal. – Apáczai utca már régóta nincs Kolozsvárt. Van ellenben Apáczai líceum. De a minap Apáca magyar iskolájától elvették a jogot, hogy a helység legnagyobb szülőttének a nevét viselje. Ugyanakkor – és ez csakis méltányolható – a brassói Andrei Aguna liceumot, ahol a demokrata Vasile Goldis működött, és a fogarasi Radu Negrut, melynek épületében Babits is tanított, kollégium rangjára emelte a tanügyminiszter.

Pataki Sámuelhez 1761-ben „per concambium”, csere útján került néhány Descartes-mű (R 86165, 126347 az R 95075 jelzetű *De homine* előbb a Csepregi Ferencé volt, valamikor árverésen vette meg Méhes György.) Az utóbi kötet első levelén olvasható egy kiváló és gyakran idézett anagramma: „Renatus Cartesius. Tu scis res naturae.”, Méhesnek több Descartes-kötete is volt. Matematikatanár fiáról neveztek el hajdan egy kolozsvári utcát. Ezt ma – érdekes szemantikai „áthallással” – Septimiu Albininek hívják. Az Albini névnek nics köze az *albina* ‘méh’ szóhoz. A valamikor Apáczairól elnevezett kolozsvári utca későbbi Clugrielor neve viszont rokon a magyar kalugyerrel. Itt jelezzük: a múlt század legnagyobb – nemcsak kanonokok közt legnagyobb – román könyvbarátjának, Timotei Cipariunak három 1677-es kiadású Descartes kötet volt. Ezt azért is tudjuk, mert Kolozsvárt egy kisebbségbeli személy könyvet írt ilyen címmel: *Timotei Cipariu i filosofia*. Sajnos nincs Erdélyben olyan „nagyobbságbeli”, többségbeli kutató, aki könyvet írt légyen mondjuk „Erdélyi János és a filozófia” címmel. A hegelianus Erdélyi a magyarországi bölcsletről szóló dolgozata 129. lapján „Joul Gábor”-ként említi az erdélyi, pontosabban karánsebesi, román származású jezuita Ivult, ignorálva azonban az Apáczai Logikácskájával egyazon évben kiadott latin logikai munkáját, amely persze nem karteziánus beállítottságú.

4. Korai karteziánus és antikarteziánus könyvek Kolozsvárt igen nagy számban vannak jelen. Descartes 1637-ben debütált – a korszakos *Discours*-ral. Egy év múlva már elég maszszívan – jó féldoldalt – idéz belőle PLEMP, a louvaini orvosprofesszor. Ez az első megjelent Descartes-idézetek egyike és bizonyára a legrégebb kiadású olyan Descartes-szöveg, amely megvan Kolozsvárt (l. Vopiscus Fortunatus Plempius: *De fundamentis medicinae libri sex*, Lovani 1638, 263; példányunkban sok aláhúzás és NB tintával). Plem ellenzi Descartes és Harvey álláspontját, de egyik érdeme az, hogy hosszú levelek írására készítette a francia gondolkodót.

A vérkeringés kérdéseiben is vérmesen maradi a Martin SCHOOCK – egy groningeni tanár – neve alatt megjelent *Admirande methodus novae philosophiae Renati des Cartes* (Utrecht, 1643.). Ezt a gúnyos című, rágalmozó művet nagyrészt Schoock volt professzora, Gisbert Voetius írta, aki a ateizmus vádjával máglyára küldött Vaninihez hasonlította Descartes-ot (l. 262-3. és 266. 1.). Ehhez az ügghöz kapcsolható Paul VOET *Tribunal iniquum in causa Cartesia Schoockiana* (1646) c. könyve. (P. Voet *Prima philosophia reformata* c., 1657-ben kiadott, Lórántffy Zsuzsannának dedikált művéből a ma 01799 jelzetű példányt Enyedi Gáspár Utrechtből küldte bátyjának Enyedi Sámuelnek.)

1646-ban két olyan elzeviri kiadvány jelent meg, amely karteziánus orvos művét tartalmazza. A kevésbé jelentős műnek Cornelius ab HOGELANDE a szerzője, címe pedig így szól: „Cogitationes, quibus Dei existentia, item animae spirit(u)alites et possibilis cum corpore unio demonstrantur, nec non brevis historia oeconomiae corporis animalis proponitur atque MECHANICE explicatur”. Hogelande „Renato Des-Cartes, Philosopho incomparabili” ajánlja erőteljesen mechanicista könyvét (ezt Leidenben, 1676-ban újra nyomták).

A korabeli orvosok közül alighanem Henricus REGIUS (de Roy) utrechti professzor volt Descartes legbátrabb követője. Amikor Apáczai az Enciklopédia elején felsorolja forrásait „a tárgykörök különfélesége szerint”, Regiust nyolcszor említi, és igen fontos, hogy az orvostudományban „egyedül Regius” a forrása. Apáczai *Philosophia naturalis* c. kurzusának a Porcsalmi Andrásztól készített másolata egybe van kötve Regius *Fundamenta physices* c., 1646-os művével. Ennek egy másik kolozsvári példánya Selyei Balog István huszti papé volt. A mű 1661-es – immár *Philosophia naturalis* című – kiadásából a C 56712 jelzetű példányt Kolozsváron szerezte Eszéki István (aki 1665 nyarán – többek között – a már említett Selyeinek dedikálta utrechti disputációját).

A Regius és Revius név nagyon hasonlít egymáshoz, de Iacobus REVIUSnak mind a négy tőlünk ismert vitairatából karteziófia árad. Címük: *Methodi cartesianae consideratio theologica* (1648; a címlapon REVIO helyett DEVIO áll!), *Statera philosophiae cartesianae* (1650; az Allg. Deutsche Biographie-ban a „Statera”-ból „Materia” lett), *Thekel hoc est levitas Defensionis cartesianae* (1654; válasz Clauberg 1652-es Defenziójára, amely támadja Revius első két könyvét), *Karteziomania* (1654-55, két kötet, mai jelzetük: R 81332 és R 63263). Mind a négy műre Leidenben, 1666-ban tett szert Szathmárnémethi Mihály. A negyedik tulajdonképpen viszontválasz Tobias ANDREAE groningeri magister *Methodi cartesianae assertio* c., közel 19000 oldalas opusára, amely Revius 1648-as könyvét bírálja (1653-54; possessori bejegyzés: „Est Samuelis Szathmár Némethi, Hagae Comitum 1684”).

A karteziánizmust Leidenben meghonosító Andrian HEEREBOORD Kolozsvárt meglévő munkái: *Collegium ethicum* (1649), *Collegium logicum* (1649), *Coll. physicum* (1649), *Hermeneia logica* (1654, 1657) *Meletemata philosophica* (1654, 1659), *Philosophia naturalis, moralis, rationalis* (1654) stb. – 1655-ben jelent meg Johannes TATINGHOFF wittenbergi assessor *Clavis philosophiae naturalis antiquo-novae*-ja, amely többek közt magyarországi és erdélyi hallgatók kérésére készült (a 01873 jelzetű példány egyik tulajdonosa Kaposi Sámuel volt). Dicsér régi gondolkodókat is, de főleg „juxta principia PHILOSOPHI nistri R. Cartesii” jár el (XI. 1.). Tatinghoff holland származású volt, életútjáról alig tudunk valamit. Az ő elnöklése alatt disputált 1654-ben Vörös György *de affectionibus corporis naturalis*.

Jelentős hatást gyakorolt Erdélyben Johannes CLAUBERG – a német karteziánizmus úttörő, kiváló (és szívesen etimologizáló) képviselője. Magyar recepciójáról külön tanulmányt kell írni. Most itt kolozsvári jelenlétét is csak néhány kötet címmel illusztráljuk: *Initatio philosophi sive dubitatio cartesianae* (1655), *De cognitione Dei et nostri* (1656), *Paraphrasis in Renati Des Cartes Meditationes* (1658), *Physica, Metaphysica de ente* (1664), *Disputationes selectae* (1665; ebből 1682-ben, az előbbi négy kiadványból pedig 1681-ben szerzett egy-egy példányt Utrechtben Szathmárnémethi Sámuel), *Logica contracta* (Franecker 1681, Zürich 1694, Kolozsvár 1694, 1700 – mind a négy kiadást ignorálja Risse), *Opera omnia philosophica* (1691; az R 82826 jelzetű példányt Leidenben, 1730-ban szerezte Beregszászi Mózes). A *Physica contracta* Régeni-féle változatából maga Régeni ajándékozott egy példányt Hévízi Mihálynak, éspedig Lipcsében, 1689. május 29-én. E

mű 456. lapján olvasni: „Omnis natura est conservatrix sui” (Vö. Spinoza, Eth. III, 6.: „Minden dolog ... arra törekszik, hogy megmaradjon létében.”) –Clauberg az okkazonalizmus és a spinozai panteizmus előfutárának is vehető. Ennek persze nem mond ellent az, hogy hatott rá a vele egyidős Lambert van VELTHUYSEN, aki –Clauberg halála (1665) után – antispinozista művet is publikált. Velthuysen Kolozsvárt meglévő köteteiből kiemeljük itt ezeket: *Tractatus duo medico-physici* (1657), *De initiis primae philosophiae, juxta fundamenta clarissimi Cartesii* (1662), *Opera omnia* (1680).

A biblia és a Descartes-i filozófia összeegyeztethetőségét vallotta Christophor WITTICH. Idevágó főbb művei: *Consensus veritatis ...* (1659, 1682), *Theologia pacifica* (1671, 1675, 1683), *Annotationes ad Renati Des-Cartes Meditationes* (1688).

Karteziánus racionalizmusát alkalmazta a Bibliára Lodewijk MAYER amszterdami orvos *Philosophia S. Scripturae interpres* (1666) c., névtelenül kijött művében. Mayer adta ki és látta el előszóval Spinoza 1663-as művét, de Spinoza erőltetettnek tartotta bizonyos bibliamagyarázatait. A Meyer-könyv kolozsvári példányához hozzá van kötve Spinoza *Tractatus theologico-politicus*a és ennek Bredenburg-féle bírálata: az *Enervatio Tractatus theologico-politici* (1675). A kolligátumot Rotterdamban, 1701-ben ajándékozta Johannes Bredenburg Pálfi Zsigmondnak, aki Newton főművéből is kapott tőle egy példányt, és 1702-től tanított az Unitárius Kollégiumban.

Szorosan kapcsolódik Descartes-hoz az a kolligátum, („Ex libris com. Adam Teleki”), melyben a legrégebb nyomtatvány egy bredai papnak, Johannes SCHULERUSnak *Exercitationes ad Principiorum philosophiae Renati Descartes* c. 1668-as, eléggé iskolás – tehát a szerző családnevével harmonizáló – műve. Ezt követően szerepel a kötetben Fabricius de la BASSECOUR csöppet sem alantas, inkább udvarias hangú *Defensio cartesianaja* (Lugd. Bat. Amstelod. 1671), amely Schulerusnak van dedikálva, de végig az ő könyvét bírálja. A kolligátum élén Descartes *Tractatus de homine et de formatione foetus*ának Claude Clerselier előszavával és Louis de la FORGE jegyzeteivel ellátott, 1686-os kiadása áll. E mű Forge gondozta változatának az első, 1677-beli edíciójából az U 62083 jelzetű példány egybe a Saumurben praktizáló francia orvos eredetileg fanciául írt, J. Flaydertől latinra fordított, szigorúan karteziánus *Tractatus de mente humanajával*, pontosabban: ennek a munkának a második, 1669-es kiadásávak. (Három egzemplárt őriznek Kolozsváron (stb.).

Egyik fő művében Leibniz a spinozizmust szélsőséges karteziánizmusnak mondja. (*Essai de Theodocée*, 1714, 442. Az R 116111 jelzetű példány a Szigethi Mihályé volt. A latin fordítás 1719-es kiadását szerezte be Szathmári P. Mihály, aki szerint a mű Leibniz „lelegegánsabb” alkotása). A leibniz-írásokat is magában foglaló, 1720-as Merkwürdige Schriftent 1761-ban vette meg Pataki Sámuel, aki '72-ben az 1737-es Otiumot is megszerzte, '79-ben pedig csere útján jutott hozzá az 1739-es Tentamina theodicaeae-hez. Szintén '79-ben került az 1740-es *Recueil de diverses pieces sur la philosophie* etc. Méhes Györgyhöz, és ugyancsak az övé lett '81-ben az 1728-as *Principia philosophiae more geometrica demonstrata*. A Kolozsvárt levő legrégebb kiadású Leibniz-írások az Acta

Eruditoriumban keresendők –1684-től kezdve. Legátfogóbb volt megjelenésekor, 1768-ban a Dutens gondozta Opera omnia. Ennek utolsó, hatodik kötetében jön szóba – egy etimológiai könyvecske okán – „a mélyértelmű Claubergius”. Leibnizet ugyanis – ahogy az egy különösen kimagasló lángészhez illik – szerfölött izgatta a szófejtés.

Mivel Leibniz a magyarokról, a magyar nyelvről és a pályafutását Gyulafehérvárt befejező Alstadiusról is írt, áttérhetnénk itt a magyar karteziánusokra, mindenekelőtt Apáczaira, aki Gyulafehérvárt kezdte el tanári működését. Ám ez a téma külön dolgozatba kívánkozik. Reméljük, hogy az ezredfordulóra, Apáczai születésének a 375. évfordulójára elkészül – racionális munkamegosztással – a magyar karteziánizmust bemutató nagymonográfia.